

Kansalaisyhteiskunnan autonomia haastettuna

Petri Ruuskanen, yliopistonlehtori, Jyväskylän yliopisto

Julia Jousilahti, vanhempi asiantuntija, Demos Helsinki

Maija Faehnle, erikoistutkija, SYKE

Autonomisen ja elinvoimaisen kansalaisyhteiskunnan vaalimiseen täytyy kiinnittää huomiota myös Suomessa

Autonominen ja elinvoimainen kansalaisyhteiskunta on oleellinen osa demokraattista yhteiskuntaa ja sen vaalimiseen täytyy kiinnittää huomiota myös Suomessa. Suomessa kansalaisyhteiskunta on pitkälti järjestäytynyt yhdistyksiin ja yhdistysaktiivisuuden taso on säilynyt meillä korkeana 2000-luvulle tultaessa. Suomessa kansalaisyhteiskunnan haasteet liittyvät siihen, että yksityisen ja julkisen sektorin toimintatavat ovat sekoittuneet kolmannen sektorin toimintaan, kansalaistoiminta nojaa yhä enemmän palkattuun ammattilaishenkilökuntaan, järjestökenttä keskittyy ja järjestöt on rahoituksella aiempaa selkeämmin kytketty julkisen sektorin strategisiin tavoitteisiin.

Nämä kehityskulut voivat haastaa kansalaisyhteiskunnan mahdollisuutta toimia vapaasti ja innovatiivisesti yhteiskunnallisten uudistusten aloitteentekijänä, valtion ja julkisen politiikan haastajana sekä yhteiskunnallisen koheesion ja luottamuksen vahvistajina. Lisäksi ”neljännen sektorin” kansalaistoiminnan kasvu muuttaa kansalaistoimijoiden tarpeita ja suhdetta hallintoon ja haastaa julkista hallintoa kehittämään toimintatapojaan suhteessa kansalaisyhteiskuntaan.

Kansalaisyhteiskunnan autonomiaa ja elinvoimaa tulee vahvistaa vähentämällä kansalaistoimijoiden riippuvuutta julkisen rahoittajan strategisista tavoitteista, ottamalla kansalaistoimijoita nykyistä enemmän ja monipuolisemmin mukaan avustuslinjausten suunnitteluun sekä lainsäädäntöprosesseihin, joiden tuloksilla on merkittävää vaikutusta kansalaisyhteiskuntaan. Eri kokoisten, eri aloilla ja alueilla toimivien kansalaistoimijoiden yhdenvertaisuutta pitää parantaa yhtenäistämällä valtionavustusta jakavien ministeriöiden käytäntöjä ja avustushakijoiden palvelemiseen käytettävissä olevia resursseja. Erityisesti pieniä, vapaaehtois pohjalta toimivia yhdistyksiä pitää tukea avustusten hakemisessa, hankehallinnossa ja oman toiminnan kehittämisessä.

KANSALAISSYHTEISKUNTA MUUTOKSESSA

Kansalaisyhteiskunnan tila ja tulevaisuus 2020-luvun Suomessa -hanke selvitti kansalaisyhteiskunnan toimintaympäristössä viime vuosikymmeninä tapahtuneita muutoksia ja niiden vaikutuksia kansalaistoimijoiden toimintaedellytyksiin ja autonomiaan. Tutkimushanke laati kahdeksan suositusta, joilla kansalaisyhteiskunnan autonomiaa, yhdenvertaisuutta ja elinvoimaa voidaan vahvistaa.

Tutkimuksen aineisto ja menetelmät

Kansalaisyhteiskunnan toimintaympäristön muutoksien tarkastelu perustuu suomalaista kansalaisyhteiskuntaa koskevaan tutkimuskirjallisuuteen sekä kansalaisyhteiskunnan toimijoille tehtyihin haastatteluihin (18 kpl). Ratkaisuehdotuksia kirjallisuuskatsauksessa tunnistettuihin kansalaisyhteiskunnan haasteisiin yhteiskehitettiin kansalaistoimijoiden kahdessa työpajassa ja kaikille avoimessa Howspace-verkkokeskustelussa. Ratkaisujen löytämistä pohjustettiin kartoituksella ja case-studyillä uudenlaisista kansalaistoimintaa tukevista ratkaisuista maailmalta. Kirsi Kuusikko (OTT, FT, varatuomari) Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunnasta teki suositusluonnosten oikeudellisen arvioinnin eli selvitti, edellyttävätkö suositukset lainsäädännöllisiä muutoksia. Tutkimuskonsortio (Demos Helsinki, Jyväskylän yliopisto ja Syke) laati lopulliset suositukset.

Tulokset ja johtopäätökset

Kansalaisyhteiskunta tarkoittaa yhteiskunnallisen elämän kenttää, jossa kansalaiset yhteisten arvojen ja intressien pohjalta edistävät tavoitteitaan yhteiskunnassa (Ks. Cohen & Arato 1994; Kumar 1993; Kontinen, Ruuskanen & Siisiäinen 2010.) Kansalaisyhteiskunta toimii julkisen sektorin ja markkinasektorin vastapainona ja täydentäjänä. Viime vuosina uudet teknologiat ovat mahdollistaneet kansalaistoiminnan organisoimisen verkostomaisesti ja kevyesti, ilman yhdistystoimintaan kuuluvia hallinnollisia velvoitteita. Tästä muodollisiin organisaatioihin sitoutumattomasta kansalaistoiminnasta on alettu puhua ”neljäntenä sektorina”.

Suomalainen kansalaisyhteiskunta on perinteisesti järjestäytynyt yhdistysten muotoon. Rekisteröityjen yhdistysten merkitys suomalaisille on säilynyt 2000-luvulle tultaessa edelleen vahvana ja uusia yhdistyksiä perustetaan n. 2000 vuodessa. Kokonaan yhdistystoiminnan ulkopuolelle jättäytyvien osuus on jatkuvasti laskenut 1970-luvulta ja ihmisten yhdistysjäsenyyksien määrä on kasvanut. Yleisimmin ihmiset kuuluvat ammatillisiin järjestöihin, minkä jälkeen yleisimpiä ovat jäsenyydet erilaisissa kulttuuri-, harraste-, ja liikuntayhdistyksissä. Yhdistystoiminnan kriisistä ei tässä valossa voida puhua. (Siisiäinen & Kankainen 2009.)

Silti myös Suomessa kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytyksiin ja autonomiaan pitää kiinnittää huomiota, jotta kansalaisyhteiskunta säilyy elinvoimaisena. Suomalaista kansalaisyhteiskuntaa haastaa erityisesti neljä kehityskulkua:

1. Hybridisaatio on tuonut muiden sektorien toimintalogiikat kansalaisyhteiskuntaan

Yhdistystoiminnan asema suomalaisessa kansalaistoiminnassa on 2000-luvulle tultaessa säilynyt vahvana, mutta hybridisaatio on tuonut yksityisen ja julkisen sektorin toimintatapoja kan-

salaisyyhteiskuntaan. Tämä näkyy esimerkiksi keskitetyn johtamisen ja "asiakasajattelun" lisääntymisenä järjestöissä sekä julkisen rahoittajan strategisen ohjauksen kasvuna. Kun markkina- ja julkisen sektorin logiikat alkavat korvata vapaaehtoisuuteen ja jäsendemokratiin perustuvaa toimintaa, järjestöjen erityinen kansalaisyhteiskuntaluonne voi heikentyä.

Laajoihin kollektiivisiin intresseihin ja poliittisiin taustoihin kiinnittyneet järjestöt ovat jossain määrin menettäneet asemaansa järjestökentällä, kun yksilöllistyminen on edennyt yhteiskunnassa. Tilalle on tullut vapaa-aikaan, harrastuksiin ja "pieniin intresseihin" liittyviä yhdistyksiä. Toisaalta yhteiskunnallinen aktivismi ja vaikuttaminen tapahtuvat aiempaa useammin muodollisia organisaattiorakenteita vieroksuviissa neljännen sektorin verkostoissa.

2. Perinteinen järjestökenttä on yhä enemmän ammattimaistunut ja keskitynyt

Kansalaistoiminnan luonteen muutos on tuonut ammattilaisia mukaan kansalaistoiminnan organisointiin ja aktivointiin. Kolmannen sektorin palkatun henkilöstön ja työnantajana toimivien organisaatioiden määrä on viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana kasvanut nopeasti. Julkiseen rahoitukseen liittyvät vaatimukset läpinäkyvyydestä ja järjestöjen tarpeesta osoittaa julkisen tuen vaikuttavuus ja varojen käytön vastuullisuus on jatkuvasti lisääntynyt. Rahoitushakemusten laadinta, projektityöskentely, hankerahoituksen oikea kohdentaminen ja toiminnan vaikuttavuuden arviointi ja raportointi edellyttävät usein järjestöammattilaisten työpästä.

Suomessa valtionavustuksia kansalaisyhteiskunnan toimijoille jakavat useat eri ministeriöt. Eri rahoittajatahoilla on eri kokoiset resurssit hoitaa avustustoimintaa. Niillä on omat, erilaiset ohjeistuksensa avustusten hakuun, käyttöön ja raportointiin. Järjestöille myönnettyjen valtionavustusten jakamisessa on myös ollut vaihtelevia ja ennakoimattomia käytäntöjä. Nämä moninaiset, vaihtelevat käytännöt voivat asettaa kansalaistoimijat keskenään eriarvoiseen asemaan.

"Avustusbyrokratian" haastavuus ja ennakoimattomat käytännöt voivat myös tarpeettomasti vaikeuttaa kansalaistoimijoiden toimintaa ja viedä aikaa niiden ydintekemiseltä. Tämä uhkaa heikentää erityisesti pienempien yhdistysten toimintamahdollisuuksia, jos niillä ei ole tarpeeksi osaavaa henkilöstöä hoitamaan avustusten hakemista ja raportointia. Näin avustukset voivat alkaa entistä enemmän keskittyä ammattimaisille organisaatioille, joilla on resursseja ja osaamista hoitaa "avustusbyrokratiaa". Järjestökenttä onkin jo viime vuosikymmenten aikana keskittynyt, osin järjestölähtöisesti, osin valtion ohjaamana.

3. Järjestöt on rahoituksella aiempaa selvemmin kytketty julkisen sektorin strategisiin tavoitteisiin

Perinteisestä pohjoismaisesta, vapaaehtoistyöhön ja jäsenmaksuihin pohjaavasta kansalaisyhteiskuntamallista on siirrytty rahoituksen osalta kohti kansalaisyhteiskuntaa, jossa valtio rahoittaa järjestöjä omista strategisista lähtökohdistaan projektiluontoisesti. Syitä tähän ovat järjestöjen taloudelliseen merkitykseen kasvaminen yhteiskunnassa ja järjestöille suunnatun julkisen rahoituksen kohdistaminen entistä strategisemmin hyvinvointipolitiikan näkökulmasta. Rahoittaja ohjaa järjestöjen toimintaa kohdennetuilla avustuksilla ja hankeavustuksilla, joiden osuuden järjestöt kokevat kasvaneen suhteessa vapaammin käytettäviin yleisavustuksiin.

Julkinen rahoittaja ohjaa myös entistä yksityiskohtaisemmin myönnettyjen avustusten käyttöä. Järjestöjen valtionavustuskäytännöt ovat tiukentuneet, mikä on johtanut siihen, että järjestöjen vastuullisuusvelvollisuus, arviointi- ja raportointikäytännöt ovat yksityiskohtaistuneet.

Nämä kehityskulut ovat heikentäneet järjestöjen kykyä toimia itse joustavasti ja innovatiivisesti yhteiskunnallisten uudistusten aloitteentekijöinä. Vaarana on, että järjestöjen luonne valtiota ja julkista politiikkaa kritisoina kansalaisyhteiskunnan toimijoina kaventuu.

4. Neljännen sektorin nousu muuttaa kansalaisyhteiskunnan suhdetta hallintoon

Yhdistyskentän ulkopuolella ja yhdistyksiin limittyen on internetin ja sosiaalisen median aikakaudella alkanut kehittyä kansalaistoimintaa, joka poikkeaa perinteisestä yhdistystoiminnasta. Puhutaan neljännestä sektorista, jota luonnehtivat verkostomaisuus, vapaamuotoisuus, virallisen organisaation puuttuminen, pyrkimys avoimuuteen ja usein suora toiminta.

Neljännen sektorin kansalaistoiminnan haasteet liittyvät erityisesti tiedon saatavuuteen ja tiedon kulkuun (esim. koskien rahoitusvaihtoehtoja ja toimintaan liittyviä vastuita), tilojen, rahoituksen ja muiden resurssien hankkimiseen sekä hallinnon käytäntöihin ja toimintakulttuuriin.

Neljäs sektori on moninainen ja sen tarpeet ja toiveet suhteessa julkiseen sektoriin ovat myös erilaisia. Neljännen sektorin toiminta on vielä usein hallinnolle uutta, jolloin hallinnolta lupaa tai muuta tarvitsevat ryhmät voivat törmätä hallinnon käytäntöjen tai kulttuurin rajoitteisiin. Viranhaltijoille ei välttämättä ole selvää, miten uudenlaisten ehdotusten kanssa voi toimia, eikä esimerkiksi eri hallinnonalojen yhteydenpitoa vaativan vastauksen muodostamiseen ole välttämättä luontevaa prosessia. Toiminta neljännen sektorin kanssa ei ole hallinnossa vielä valtavirtaa.

Edellä esiin nostettuja haasteita voidaan ratkoa ja suomalaisen kansalaisyhteiskunnan autonomiaa, yhdenvertaisuutta ja elinvoima vahvistaa seuraavilla toimenpiteillä:

Suositus 1: Kansalaisyhteiskunnan riippuvuutta rahoittajan strategisista tavoitteista vähennetään

- Kasvatetaan vapaammin käytettävien yleisavustuksien osuutta suhteessa kohdennettuihin avustuksiin.
- Valtionavustuksia jakavat ministeriöt myöntävät osan nykyisestä rahoituksesta innovaatio-, kokeilu ja kehittämishankkeisiin (esim. mahdollistamalla sen, että kohdennetuista avustuksista tietyn osuuden voi käyttää toiminnan vapaaseen kehittämiseen.)
- STEAn pienavustuskokeilu vakinaistetaan ja otetaan käyttöön myös muissa julkisia avustuksia jakavissa ministeriöissä yhdistysten yhdenvertaisuuden takaamiseksi osana valtionavustusten yhtenäistämiskäytäntöjä.
- Selvitetään keinoja kannustaa yhdistyksiä omarahoituksen hankintaan. Selvitetään myös sosiaali- ja terveysyhdistyksien valtionavustuksia koskevan valtioneuvoston asetuksen (29.12.2016/1552) muuttamista niin, että myös niiden kohdalla voidaan käyttää harkintavaltaa siinä, miten avustusta käytetään ja miten muut tulot vaikuttavat valtionavustusten määrään ja käyttöön.

- Valtionavustuksia jakavat ministeriöt yhtenäistävät valtionavustuslain soveltamiskäytäntöjään sekä viestittävät niistä nykyistä paremmin, jotta avustuksen saajille olisi nykyistä selkeämpää, mihin avustusta saa käyttää.

Suositus 2: Vahvistetaan kansalaistoimijoiden ääntä valtionavustustoiminnassa

- Luodaan toimintamalli, joka varmistaa kansalaistoimijoiden ja rahoittajan välisen säännöllisen vuoropuhelun esimerkiksi kansalaistoiminnan toimintaympäristön muutoksista, valtionavustusten suuntaamisesta, rahoitettujen hankkeiden tukemisen tavoista sekä niiden raportoinnista ja arvioinnista. Varmistetaan, että myös pienemmät yhdistykset ja neljännen sektorin toimijat pääsevät vuoropuheluun mukaan. Toteutetaan malli osana käynnissä olevaa Valtionavustustoiminnan kehittäminen ja digitalisointi -hanketta.
- Lisätään sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustusasioiden neuvottelukunnan resursseja niin, että se voi panostaa vuorovaikutukseen kansalaisyhteiskunnan kanssa nykyistä laajemmin (mm. digitaaliset työkalut ja muut osallistumisen menetelmät ja prosessit) sekä niin, että varsinaisia jäseniä laajempi joukko kansalaistoimijoita voi osallistua neuvottelukunnan asioiden käsittelyyn.

Suositus 3: Avoimen, joukkoistetun lainvalmistelun käytäntöä levitetään kansalaisyhteiskunnan äänen vahvistamiseksi lainsäädäntöprosessissa

Avoimessa, joukkoistetussa lainvalmistelussa kerätään verkkokeskusteluilla ja tilaisuuksilla tietoa kansalaisten tarpeista ja toiveista sääntelyyn liittyen. Sen jälkeen selvitetään yhteiskunnan kannalta tärkeät reunaehdot ja miten nämä sovitetaan yhteen. Sitten kehitetään ratkaisuehdotuksia toiminnan helpottamiseksi, arvioidaan ratkaisuvaihtoehtojen vaikutusta eri toimijoihin sekä lopuksi laaditaan hallituksen esitys yhdistyslain muuttamisesta. Avoin lainvalmistelu antaa erilaisille toimijoille tasa-arvoisemmat vaikuttamismahdollisuudet lainvalmisteluun, lisää luottamusta siihen sekä sitouttaa siihen osallistuneita, jolloin uuden lain käyttöönotto voi olla helpompaa. Avointa lainvalmistelua on kokeiltu mm. oikeusministeriön Yhteisöllinen kansalaistoiminta 2020-luvulla -hankkeessa, jossa tullaan uudistamaan yhdistyslakia.

- Oikeusministeriö dokumentoi avoimen lainvalmistelun ohjeet muiden lainvalmisteluohjeiden joukkoon. OM tuo ohjeet osaksi ministeriössä käynnissä olevan paremman sääntelyn toimintaohjelman toteutusta.
- Oikeusministeriö tunnistaa eri ministeriöistä avoimen lainvalmistelun kehittämisestä kiinnostuneet ihmiset ja kokoaa heidät verkostoon, jonka jäsenet tukevat toisiaan avoimen lainvalmistelun hankkeissa ja jakavat oppeja niistä.
- Jokaisessa ministeriössä otetaan tavoitteeksi toteuttaa vähintään yksi lainsäädäntöhanke avoimen lainvalmistelun käytäntöjä noudattaen käynnissä olevan hallituskauden aikana.

Suositus 4: Varmistetaan, että kaikilla Suomen alueilla on kansalaistoimintaa tukeva ja yhteisiä resursseja koordinoiva taho

Verkostoyhdistykset ovat alueellisia toimijoita, jotka tarjoavat erityisesti pienille yhdistyksille tukea mm. avustusten hakemiseen ja raportointiin, hallintoon sekä yhdistystoiminnan kehittämiseen ja koordinointiin.

- Oikeusministeriö tekee selvityksen verkostoyhdistysten tilanteesta eri maakunnissa esimerkiksi yhteistyössä verkostojärjestöjen neuvottelukunnan kanssa.
- Verkostoyhdistyksien rahoituksen tulee tulla jaetusti kaikilta järjestöjä rahoittavilta ministeriöiltä (pelkän STEAn sijaan), jottei rahoitusmalli luo keinotekoisia raja-aitoja yhdistysten toimintaan.

Suositus 5: Valtionapuviranomaiset yhtenäistävät valtionavustusten hakemisen, myöntämisen ja raportoinnin käytäntöjä

- Valtionavustuksia myöntävät tahot yhtenäistävät valtionavustustusten hakemisen, myöntämisen ja raportoinnin käytännöt.
- Valtionavustuksia kansalaistoimijoille myöntävien ministeriöille taataan yhteneväiset resurssit avustustoimintaan, jotta kansalaistoimijoita eri sektoreilta voidaan kohdella yhdenvertaisesti.
- Avustuspäätökset valmistellaan tiimeissä tiedonkulun parantamiseksi, hyvien käytäntöjen levittämiseksi, henkilökeskeisyyden vähentämiseksi ja läpinäkyvyyden lisäämiseksi.
- Rahoituksen hakijalle annetaan palautetta hakemuksesta, vaikkei rahoitusta olisi myönnetty. Näin varmistetaan, että hakijat voivat oppia hakuprosessista eikä siihen käytetty aika mene hukkaan.

Suositus 6: Valtionavustusten jakamisessa kokeillaan avustushakemusten yhteismuotoilua

Avustushakemusten yhteismuotoilussa rahoituksen hakija ja rahoittaja kehittävät yhdessä ratkaisuja haasteisiin, joihin rahoitusta ollaan myöntämässä. Yhteismuotoilu voi tuottaa perinteistä hakuprosessia tarkempaa tietoa siitä, minkä ongelmien ratkaisuun rahoitusta tarvitaan, hakemuksista voi tulla laadukkaampia ja toteuttamiskelpoisempia, kun niitä on kehitetty yhdessä ja kaikki oppivat: rahoittajan ymmärrys kentän moninaisista tarpeista vahvistuu ja toisaalta yhdistysten ymmärrys rahoittajan toiminnan taustoista ja esimerkiksi rahoituskriteereistä paranee. Menettely voi auttaa myös aiemmin eristyneemmin toimineita tahoja löytämään yhteistyömahdollisuuksia ja vahvistaa näiden välisiä verkostoja.

- Valtionavustuksia jakavat tahot kokeilevat avustusten yhteismuotoilua osana Valtionavustustoiminnan kehittämisen ja digitalisointi -hanketta.

Suositus 7: Järjestöille sallitaan yhdenkertainen kirjanpito tiettyyn euromääräiseen rajaan asti

- Muutetaan joko kirjanpito- tai yhdistyslakia siten, että se mahdollistaa yhdistyksille yhdenkertaisen kirjanpidon tiettyyn euromääräiseen rajaan asti. Tämä helpottaa erityisesti pienten, vapaaehtois pohjalta toimivien yhdistysten toimintaa.

Suositus 8: Toimitusjohtajatoimielin tehdään järjestöille mahdolliseksi tietyn taloudellisin kriteerein

Osa järjestöistä pyörittää taloudellisesti merkittävää operatiivista toimintaa. Näissä toimintaa johtaa usein palkattu toiminnanjohtaja, vaikka yhdistyslain mukaan yhdistyksen hallituksella

on yhä laaja vastuu yhdistyksen toiminnan laillisuudesta. Usein vapaaehtois pohjalta toimivat yhdistysten hallitukset eivät kykene hallitsemaan ammatillistuvien järjestöjen palvelutuotannosta, projekteista, henkilöstöhallinnosta ja taloudesta muodostuvaa kokonaisuutta. Tämä aiheuttaa epäselvyyttä vastuissa: käytännössä valta keskittyy palkatulle johtajalle, mutta maallikoista koostuva hallitus on lainsäädännön mukaan vastuussa toiminnasta. Vastuunjakoa voisi selkeyttää sallimalla yhdistyksille toimitusjohtaja-toimielimien käyttöönoton.

- Muutetaan yhdistyslakia niin, että yhdistys voi niin halutessaan ottaa käyttöön toimitusjohtajatoimielimen.

Viitteet

Cohen, J.L. & Arato, A. 1994. Civil Society and Political Theory. Cambridge: The MIT Press.

Helander, V. & Laaksonen, H. 1999. Suomalainen kolmas sektori. Helsinki: Sosiaali- ja terveyden Keskusliitto.

Kankainen, T. 2007. Yhdistykset, instituutit ja luottamus. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 326. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Konttinen, E., Ruuskanen, P., & Siisiäinen, M. 2010. Osallistuminen kansalaisyhteiskunnassa ja osallistumisen tutkimus. Teoksessa K. Elo (Ed.), Suomalaisten kansalaisosallistumisen tutkimuksen bibliografia 2000-2009 (pp. 19-38). Oikeusministeriö: Selvityksiä ja ohjeita, 15 / 2010. Helsinki: Oikeusministeriö.

Kumar, K. 1993. Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term. The British Journal of Sociology, 44 (3), 375-395.

Konttinen, E., Ruuskanen, P., & Siisiäinen, M. 2010. Osallistuminen kansalaisyhteiskunnassa ja osallistumisen tutkimus. Teoksessa K. Elo (Ed.), Suomalaisten kansalaisosallistumisen tutkimuksen bibliografia 2000-2009 (pp. 19-38). Oikeusministeriö: Selvityksiä ja ohjeita, 15 / 2010. Helsinki: Oikeusministeriö.

Mäenpää, P. & Faehnle, M. 2020. Neljäs sektori – kuinka kaupunkiaktivismi haastaa hallinnon, muuttaa markkinat ja laajentaa demokratiaa. Vastapaino (tulossa).

Selander, K. 2018. Työhyvinvoinnin paradoksit kolmannen sektorin palkkatyössä. Jyväskylä: Jyu Dissertations 13, University of Jyväskylä.

Siisiäinen, M. & Kankainen, T. 2009. Järjestötoiminnan kehitys ja tulevaisuudennäkymät Suomessa. Teoksessa Kankainen, T., Pessala H., Siisiäinen, M. & Stranius, L. (toim.) Suomalaiset osallistujina: Katsaus suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tilaan ja tulevaisuuteen. Oikeusministeriön julkaisuja, 5, 90–137.

Siisiäinen, M., Kinnunen, P. & Hietanen, E. (toim) 2000. The Third Sector in Finland. Review to Research of the Finnish Third Sector. Hakapaino, Helsinki.

VaLa, Allianssi, KANE, Kepa, Olympiakomitea ja SOSTE. 2018. Kansalaisjärjestöjen taloudelliset toimintaedellytykset. Luettavissa http://www.vala.fi/uploads/LVXA3HQ0/KOOSTE_Kansalaisjärjestöjen_taloudelliset_toimin_taedellytykset_2018.pdf Luettu 1.11.2019

Kirjoittajat:

Yliopistonlehtori, YTT, Petri Ruuskanen työskentelee Jyväskylän yliopistossa.
Sähköposti: petri.i.t.ruuskanen@jyu.fi

Vanhempi asiantuntija, VTM, Julia Jousilahti työskentelee ajatushautomo Demos Helsingissä.
Sähköposti: julia.jousilahti@demoshelsinki.fi

Erikoistutkija, FT, Maija Faehnle työskentelee Suomen ympäristökeskus SYKEssä.
Sähköposti: maija.faehnle@ymparisto.fi

Professori, OTT, FT, varatuomari, Kirsi Kuusikko on Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunnan hallinto-oikeuden professori.

Muut kirjoittajat:

Kuittinen Outi, Strömberg Lisbeth, Virtanen Johanna

Kansalaisyhteiskunnan tila ja tulevaisuus 2020-luvun Suomessa -hanke on toteutettu osana valtioneuvoston vuoden 2019 selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa.

Hankkeen ohjausryhmän puheenjohtaja:

Erytisasiantuntija Maria Wakeham-Hartonen
Oikeusministeriö
maria.wakeham-hartonen@om.fi

VALTIONEUVOSTON
SELVITYS- JA TUTKIMUSTOIMINTA
www.tietokayttoon.fi